

Azərbaycan florasında *Tanacetum* L. (*Asteraceae*) cinsi haqqında

S.C. Mustafayeva*, T.A. Qasımova, Z.S. Əliyeva

AMEA Botanika İnstitutu, Badamdar yolu, 40, Bakı AZ1004, Azərbaycan; *E- mail: msitara@mail.ru
Çapa qəbul edilmişdir: 27.09.2019

Məqalədə *Tanacetum* L. və *Pyrethrum* Zinn. cinslərində baş verən dəyişikliklərdən, onların əvvəlki və müasir vəziyyətindən bəhs edilir. Müəyyən edilmişdir ki, *Pyrethrum* cinsinin növləri bütünlüklə *Tanacetum* cinsinin tərkibinə keçmiş və hal-hazırda *Tanacetum* cinsi Azərbaycan florasında 2 seksiyaya aid 27 növlə təmsil olunur. Növlərin yeni təyinedici açarı tərtib olunmuş və onların qısa icmal verilmişdir.

Açar sözlər: *Tanacetum*, *Pyrethrum*, növlər, təyinat açarı

Dünya florasında *Tanacetum* L. (*Asteraceae*) cinsinin Avropa, Asiya, Şimali Afrika və Şimali Amerikada yayılmış 167 növü məlumdur. *Tanacetum* geniş cins olmağına baxmayaraq, tamamilə sabit cins deyil. Belə ki, çox vaxt onun tərkibinə *Pyrethrum*, *Chrysanthemum*, *Achillea* cinslərinin növlərini daxil etmişlər.

Məlumdur ki, hələ çox əvvəllər Dekandol (De Candolle) və Kassini (Cassini) mürəkkəbçiçəklilərin taksonomiyasında karpoloji əlamətlərə çox böyük əhəmiyyət vermişlər. XX əsrin əvvəllərində P.Lavial (Lavialle, 1912) və J.Brike (Briquet 1916, 1930) də sistematikada toxumaların anatomiyasının öyrənilməsinin əhəmiyyətini qeyd etmişlər. J. Brike (Briquet 1916, 1930) *Pyrethrum* cinsini sərbəst cins kimi qəbul etməyərək onu yığma cins kimi qiymətləndirmiş və belə bir cins olmadığını demişdir. İlk dəfə olaraq *Pyrethrum* və *Tanacetum* cinslərinin toxumalarının quruluşuna görə birləşdirən K.G.Şults (Schultz, 1844) olmuşdur. Aparılmış anatomik tədqiqatlar da *Pyrethrum* və *Tanacetum* cinslərinin yaxınlığını sübut etmiş (Briquet, 1916; Giroux, 1930; Kynclová, 1970; Бойко, 2002; Reitbrecht, 2002) və bir daha K. G. Şultsun (Schultz, 1844) hər iki cinsin *Tanacetum* cinsində birləşdirilməsi fikrinin düzgünlüyünü təsdiqləmişdir.

Deyilənlərə baxmayaraq, XX əsrdə əksər fundamental ədəbiyyat mənbələrində *Pyrethrum* və *Tanacetum* cinsləri ayrı-ayrı verilmişdir (Пасительные ресурсы СССР, 1993; Флора Азербайджана, 1961, Флора СССР, 1961; Черепанов, 1995).

“Флора Азербайджана” kitabının VIII cildində R.M.Sofiyeva *Tanacetum* cinsinin 4 növünün, İ.P.Mandenova isə *Pyrethrum* cinsinin 28 növünün təsvirini vermişdir (Флора Азербайджана, 1961). Son illərin ədəbiyyat məlumatlarına görə (Конспект флоры Кавказа, 2008; Əsgərov, 2016) isə *Pyrethrum* cinsinin növləri bütünlüklə *Tanacetum* cinsinin tərkibinə keçmiş, bir çox növlərin adı dəyişmiş və bəziləri sinonimə keçmişdir (cədvəl).

Beləliklə, ədəbiyyat mənbələri nəzərə alınmaqla AMEA Botanika İnstitutunun “Herbari” fondu araşdırılmış və bizim tərəfimizdən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən yığılmış növlər təyin olunduqdan sonra müəyyən olunmuşdur ki, *Tanacetum* (= *Pyrethrum*) cinsi floramızda 27 növlə təmsil olunur.

Aşağıda *Tanacetum* cinsi növlərinin yeni təyinedici açarı, onların qısa icmalı, yayılması, nomenklatur və coğrafi tipləri (A.A.Qrossheyim, 1936 və N.N. Porteniye, 2012) verilmişdir.

1. Kənar çiçəkləri diltcikvari, ortadakı çiçəkləri boruvaridir 2
- Bütün çiçəkləri boruvaridir 22
2. Toxumaların qabırğaları (5-10) bərabər paylanmışdır 3
- Toxumaların qabırğaları qarınıq hissədə 3 qabırğacıqla yaxınlaşmışdır 25. *T. Silaifolium*
3. Yarpaq ayaları çox və ya az lələkvari bölünmüşdür..... 5
- Yarpaq ayaları tam, kənarları çox və ya az dişli, uzunsovdan enli ovala qədərdir 4

Cədvəl. Azərbaycan florasında *Tanacetum = Pyrethrum* cinsi növlərində olan dəyişikliklər

"Флора Азербайджана"	С.К.Черепанов	"Конспект флоры Кавказа"	А.М.Əsgərov, "Azərbaycanın bitki aləmi"
<i>Pyrethrum</i> Gaertn. <i>balsamita</i> (L.) Willd. <i>carneum</i> M.B. <i>cheilanthifolium</i> D.Sosn. <i>chiliophyllum</i> F. et M. <i>cinerarifulium</i> Trev. <i>corymbosum</i> (L.) Willd. <i>daghestanicum</i> (Boiss.) Flerov <i>divaricatum</i> D.Sosn. <i>grossheimii</i> D.Sosn. <i>komarovii</i> D.Sosn. <i>kotschyi</i> Boiss. <i>kubense</i> A.Grossh. <i>leptophyllum</i> Stev. ex M.B. <i>longipedunculatum</i> D.Sosn. <i>macrophyllum</i> (Waldst. et Kit) Willd. <i>meyerianum</i> D.Sosn. <i>myriophyllum</i> C.A.M. <i>niveum</i> Lag. <i>ordubadense</i> Manden. <i>parthenifolium</i> Willd. <i>punctatum</i> (Desr.) Bordz. ex D.Sosn. <i>roseum</i> (Ad.) M.B. <i>sericeum</i> (Ad.) M.B. <i>sevanense</i> D.Sosn. <i>sosnowskyanum</i> A.Grossh. <i>tamrutense</i> D.Sosn. <i>transcaucasicum</i> D.Sosn. <i>uniflorum</i> F. et M. Tanacetum L. <i>canescens</i> DC. <i>millefoliatum</i> F. et M. <i>tabrisianum</i> (Boiss.) A.Grossh. <i>tenuissimum</i> (Trautv.) A.Grossh.	<i>Pyrethrum</i> Zinn. <i>balsamita</i> (L.) Willd. <i>balsamitoides</i> (Nabel.) Tzvel. <i>carneum</i> Bieb. <i>cinerarifulium</i> Trev. <i>coccineum</i> (Willd.) Worosch. <i>corymbosum</i> (L.) Scop. <i>daghestanicum</i> (Rupr. ex Boiss.) Fler. <i>duderanum</i> (Boiss.) Tzvel. <i>grossheimii</i> Sosn. <i>komarovii</i> Sosn. <i>kotschyi</i> Boiss. <i>kubense</i> Grossh. <i>leptophyllum</i> Stev. ex Bieb. <i>macrophyllum</i> (Waldst. et Kit) Willd. <i>ordubadense</i> Manden. <i>parthenifolium</i> Willd. <i>parthenium</i> (L.) Smith. <i>punctatum</i> (Desr.) Bordz. ex Grossh. et Schischk. <i>sericeum</i> (Adams.) Bieb. <i>sevanense</i> Sosn. <i>sorbifolium</i> Boiss. <i>silaifolium</i> Stev. Tanacetum L. <i>abrotanifolium</i> (L.) Druce <i>argyrophyllum</i> (C.Koch.) Tzvel. <i>canescens</i> DC. <i>chiliophyllum</i> (Fisch. et C.A.Mey.) Sch.Bip. <i>longipedunculatum</i> (Sosn.) Tzvel. <i>millefoliatum</i> Fisch. et Mey. <i>tabrisianum</i> (Boiss.) Sosn. et Takht. <i>tamrutense</i> (Sosn.) Sosn. Sch.Bip. <i>tenuissimum</i> (Trautv.) Grossh. <i>uniflorum</i> (Fisch. et C.A.Mey.) Sch.Bip. <i>vulgare</i> L.	Tanacetum L. (= <i>Pyrethrum</i> Zinn.) <i>abrotanifolium</i> (L.) Druce <i>argyrophyllum</i> (C. Koch.) Tzvel. <i>balsamitoides</i> (Nabelek) Chand. <i>canescens</i> DC. <i>chiliophyllum</i> (Fisch. et C.A.Mey.) Sch.Bip. <i>coccineum</i> (Willd.) Grierson <i>corymbosum</i> (L.) Sch.Bip. <i>duderanum</i> (Boiss.) Tzvel. <i>dumosum</i> Boiss. <i>kotschyi</i> (Boiss.) Grierson <i>leptophyllum</i> Stev. ex Bieb. <i>niveum</i> (Lag.) Sch.Bip. <i>parthenifolium</i> (Willd.) Sch.Bip. <i>punctatum</i> (Desr.) Grierson <i>sericeum</i> (Adams.) Sch.Bip. <i>silaifolium</i> (Stev.) Sch.Bip. <i>sorbifolium</i> (Boiss.) Grierson <i>tabrisianum</i> (Boiss.) Groosh. <i>tamrutense</i> (Sosn.) Sosn. <i>uniflorum</i> (Fisch. et C.A.Mey. ex DC.) Sch.Bip. <i>vulgare</i> L. <i>zangezuricum</i> Chand.	Tanacetum L. (= <i>Pyrethrum</i> Zinn.) <i>abrotanifolium</i> (L.) Druce <i>argyrophyllum</i> (C. Koch.) Tzvel. <i>balsamitoides</i> (Nabel.) Chand. <i>canescens</i> DC. <i>chiliophyllum</i> (Fisch. et C.A.Mey. ex DC.) Sch.Bip. <i>cinerarifulium</i> Trev. <i>coccineum</i> (Willd.) Grierson <i>corymbosum</i> (L.) Sch.Bip. <i>duderanum</i> (Boiss.) Tzvel. <i>dumosum</i> Boiss. <i>kotschyi</i> (Boiss.) Grierson <i>leptophyllum</i> (Stev. ex Bieb.) Sch.Bip. <i>meyerianum</i> Sosn. <i>parthenifolium</i> (Willd.) Sch.Bip. <i>punctatum</i> (Desr.) Grierson <i>sericeum</i> (Adams) Sch.Bip. <i>silaifolium</i> (Stev.) Sch.Bip. <i>sorbifolium</i> (Boiss.) Grierson <i>uniflorum</i> (Fisch. et C.A.Mey. ex DC.) Sch.Bip. <i>vulgare</i> L. <i>zangezuricum</i> Chand.

4. Kökətrafi yarpaqların ayaları birdən saplağa daralmışdır 11. *T. balsamita*
- Kökətrafi yarpaqların ayaları tədricən pazvari saplağa daralmışdır 12. *T. balsamitoides*
5. Dileikvari çiçəkləri ağ, çəhrayıdır 6
- Dileikvari çiçəkləri sarıdır 19
6. Dileikvari çiçəkləri çəhraydır .. 14. *T. coccineum*
- Dileikvari çiçəkləri ağdır 7

7. Dileikvari çiçəkləri kifayət qədər sarğıdan qısaqdir, boruvari çiçəkləri ağdır 8
- Dileikvari çiçəkləri sarğıya bərabərdir və ya kifayət qədər ondan uzundur, boruvari çiçəkləri sarğıdır 9
8. Səbətləri 20(40)-100(150) sayda, sıx mürəkkəb qalxanvari çiçək qrupunda toplanmışlar
..... 19. *T. macrophyllum*

- Səbətləri 5(10)-30(40) sayda, boş mürəkkəb qalxanvari çiçək qrupunda toplanmışlar 26. *T. sorbifolium*
9. Gövdələri qaidədə nazik sapvari stürünən zoğludur 23. *T. punctatum*
- Gövdələri qaidədə stürünən zoğsuzdur 10
10. Bitki qaidədə odunlaşmışdır 11
- Çoxillik ot bitkiləridir, bəzən qaidədə bir qədər odunlaşmışdır 14
11. Bitki çılpəkdir, sıx vəzildir. Yarpaqları demək olar ki, oturaqdır 27. *T. zangezuricum*
- Bitki gümüşü və ya bozumtul tükldür 12
12. Yarpaq ayası enli lansetvari və ya uzunsovdur 13
- Yarpaq ayası yuvarlaqdır 17. *T. kotschy*
13. Sarğı yarpaqcıqları lansetvari əsasdan xətti, qonur zərli kənarlıdır 24. *T. sericeum*
- Sarğının daxili yarpaqcıqları tərs yumurtavari, enli ağ zərli kənarlıdır 13. *T. cinerariifolium*
- 14(10). Yarpaqları ikiqat-üçqat lələkvari çox xırda 2-3 sm uzunluğunda sivriləmiş hissəciklərə bölünmüşdür. Gövdə çubuqvari, qaidədə və ya ortadan aralı budaqlıdır 18. *T. leptophyllum*
- Yarpaqların son hissəcikləri daha iridir 15
15. Gövdələri 5-15 sm hündürlükdə sadədir. Səbətləri təkdir. Sarğı yarpaqcıqları tünd-qonur-zərli haşiyələnmişdir 16. *T. daghestanicum*
- Gövdələri daha hündür, budaqlı, səbətləri çoxsaylıdır 16
16. Kökətrafi və aşağı gövdə yarpaqları saplaqlı, digərləri oturaqdır 15. *T. corymbosum*
- Bütün yarpaqları (lap yuxarıdakıları çıxmaqla) saplaqlıdır 17
17. Bitki çox sıx boz və ya ağ qarlı keçə tükldür 20. *T. niveum*
- Bitki çılpəq və ya çox və ya az sıx tükli, lakin keçə tükli deyildir 18
18. Yarpaqların seqmentləri dərin olmayan lələkvari yarılmış yumurtavari küt dişli hissəciklidir 21. *T. partheniifolium*
- Yarpaqların seqmentləri dərin oyumlu lələkvari yarılmış tərs-yumurtavari yarımdairəvi dişli hissəciklidir 22. *T. parthenium*
- 19(5). Dilcikvari çiçəkləri çox qısamdır, demək olar ki, boruvari çiçəkləri ötmürlər 2. *T. argyrophyllum*
- Dilcikvari çiçəkləri kifayət qədər uzundur 20
20. Gövdə tək səbətə qurtarır 9. *T. uniflorum*
- Səbətleri çox saylıdır 21
21. Sarğı demək olar ki, şarvaridir 21
- 4. *T. chiliophyllum*

- Sarğı zəngvaridir 7. *T. pinnatum*
- 22(1). Bitki 30-150 sm hündürlükdə, gövdəsi çox yarpaqlı, həmişə qısa olmayan vegetativ Zoğlarsızdır 2
- Bitki 40(60) sm hündürlüyə qədər, gövdəsi nisbətən zəif yarpaqlı, həmişə qısalımsı vegetativ zoğludur (kökətrafi yarpaqların rozet formasında) 2
23. Yarpaqları lələkvari ayrılmış və ya lələkvari parçalanmış, tükənmədə sadə tükler üstünlük təşkil edir 10. *T. vulgare*
- Yarpaqları ikiqat və ya üçqat lələkvari, tükənmədə ikiyə ayrılmış tükler üstünlük təşkil edir 1. *T. abrotanifolium*
24. Yalnız çox və ya az odunlaşmış qaidədə çox budaqlı olub, sıx çim əmələ gətirir 25
- Gövdələri sıx otlu, adətən qaidədən yuxarı budaqlanmışdır 26
25. Sarğının xarici yarpaqcıqları lansetvari-yumurtəşəkilli, kütəlməmiş, kənarları enli zarla haşiyələnmişdir 6. *T. dumosum*
- Sarğının xarici yarpaqcıqları yumurtavari əsasdan lansetvari, uzun sivriləşmiş, zərli haşiyəsizdir 8. *T. tabrisianum*
26. Səbətlər (2)4-10(15) sayda gövdənin təpəsində sıx, qalxanvari çiçək qrupunda toplanmışlar 3. *T. canescens*
- Səbətlər daha boş qalxanvari çiçək qrupunda, adətən daha çox saydadır 5. *T. dunderum*

Phylum. Magnoliophyta

Class. Magnoliopsida – Dicotyledons

Ordo. Asterales

Fam. Asteraceae Bercht. et J. Presl

Subfam. Asteroideae Lindley

Tribus. Anthemideae Cass.

Subtribus. Anthemidinae O. Hoffm.

Genus Tanacetum L.

Sec. 1. Tanacetum

1. *T. abrotanifolium* (L.) Druce, 1914, Rep. Bot. Exch. Club. Brit. Isl. 3: 425; Xandjyan, 2008. Конспект Фл. Кавк. 3(1):206. - *Achillea abrotanifolium* L., 1753, Sp. pl.:897. - *Tanacetum millefoliatum* Fisch. et C. A. Mey. 1838, Prodr. 6:128; Софиева, 1961, Фл. Азерб. 8:306; Цвелёв, 1961, Фл. СССР, 26:348. - **Abrotan dağtərxunu.**

KQ mərkəzi və Naxçıvan dağlığının orta dağ qurşağından subalpa qədər çəmənələrdə və dağ yamaqlarda rast gəlinir. - "Şərqi"dən ("in Oriente") təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “Ex Oriente”, J.P.DE Tournefort, P-TOURN.!, Tipi Londondadır.

2. *T. argyrophyllum* (C. Koch.) Tzvel., 1966, Список раст. Герб. Фл. СССР, 16:121; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):206. - *Gymnocline argyrophylla* C. Koch, 1851, Linnæa. 24:340. - *Pyrethrum myriophyllum* C. A. Mey. 1831, Verz. Pfl. Casp. Meer.:74; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:305. - **Saysızarpaq dağtərxunu.**

KQ mərkəzi, Naxçıvan, Lənkəran dağlığı və Diabarı orta dağ qurşaqlarının quru yamaclarında yayılmışdır. Türkiyədən təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “Im Gau Artanudsh auf Kalk, C. 2500' hoch, C.Koch” (?). Tipi Londondadır.

3. *T. canescens* DC. 1838, Prodr., 6:129; Софиева, 1961, Фл. Азерб. 8:307; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:336; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):207. - **Çal dağtərxunu**

Naxçıvan düzənliyinin aşağı və orta dağ qurşaqlarında yayılmışdır. Quru daşlı yamaclarda rast gəlinir. – İrandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “Ad latera montium Seidchadzi, prov. Azerbeischan, 18 VI 1828, № 472b, Szovits” (G; isotypus-LE!). Tipi Cenevrədədir.

4. *T. chiliophyllum* (Fisch. et C. A. Mey. ex DC.) Sch.Bip. 1844, in Tanacetum:47; Цвелев,

1961, Фл. СССР, 26:352; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):207. - *Pyrethrum chiliophyllum* Fisch. et C. A. Mey. ex DC. 1838, Prodr. 6:59; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:302; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:352. - *P. sosnowskyanum* Grossh. 1934, Фл. Кавк. 4:132; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:303. - *P. transcaucasicum* Sosn. 1933, Тр. Азерб. Отд. Закавказ. фил. АН СССР, сект. бот. 1:46; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:303. - *P. cheilanthifolium* Sosn. 1916, Изв. Кавк. Муз. 10:11; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:304. - *P. longipedunculatum* Sosn. 1949, Зам. сист. геогр. раст. (Тбилиси), 15:6; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:305; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:354. - **Çоухарпақ dağtərxunu**

KQ şimalı, mərkəzi, cənubu və Naxçıvan dağlığının orta, yuxarı, subalp, alp dağ qurşaqlarında qayalı yerlərdə və quru yamaclarda yayılmışdır. – Ermənistandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “Karabagh, inter Ghierus et Basarchai № 323 Szovits” (LE!, cum isotypis (4), Photo – ERE!). Tipi Sankt-Peterburqdadır.

5. *T. duderanum* (Boiss.) Tzvel., 1961, Фл. СССР, 26:232; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):206. - *Pyrethrum duderanum* Boiss., 1849, Diagn. Fl. Orient. 11:26. - **Duderan dağtərxunu.**

Talışın cənub hissəsində 1000-2500 m hündürlükdə daşlı və çınqıllı yamaclarda rast gəlinir. – Qafqaz. - İrandan təsvir olunmuşdur (Duderan dağı).

Coğrafi tipi – qədim.

Tipus: “In solo argilloso faucis Dudera montis Elburs, 8 VI 1843, № 266, Kotschy” (G; isotypis – LE!; photo – ERE!). Tipi Cenevrə, izotipi Sankt-Peterburqdadır.

6. *T. dumosum* Boiss. 1846, Diagn. Pl. Orient. 6:89; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):207. - *T. tenuissimum* (Trautv.) Grossh. 1949, Отр. раст. Кавк.:462; Софиева, 1961, Фл. Азерб. 8:308; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:355. - *Pyrethrum tenuissimum* Trautv. 1844, Тр. Петерб. бот. сада, 9, 1:392. - **Zərif dağtərxunu.**

Naxçıvan düzənliyində aranda və aşağı dağ qurşaqlarında quru daşlı yamaclarda rast gəlinir. – İrandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Lectotypus (chandjian, hoc loco): “In cacuminal australi alpici Kuh-Delu, Kuh-Barchdschi, 22 VI 1842, № 561, T. Kotschy” (TBI!, photo – ERE!). Tipi Sankt-Peterburqdadır.

7. *T. pinnatum* Boiss. 1846, Diagn. Pl. Orient. 6: 90; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):206. - *Pyrethrum tamrutense* Sosn. ex Grossh. 1934, Фл. Кавк., 4:131; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:302. - **Tamrut dağtərxunu.**

KQ cənubunun orta dağ qurşağında qayalı yerlərdə rast gəlinir. – T.Kotschy-yə görə təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “№ 923, Th. Kotschy” (G-BOISS; isotypus – P). Tipi Tiflisdədir.

8. *T. tabrisianum* (Boiss.) Grossh. 1949, Отр. раст. Кавк.:462; Софиева, 1961, Фл. Азерб.

8:307; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:335. - *Pyrethrum tabrisianum* Boiss. 1875, Fl. Orient., 3:356. - **Təbriz dağtərxunu.**

Naxçıvan düzənliyi və Naxçıvan dağlığının aran və aşağı dağ qurşaqlarında quru ovulmuş yamaclarda rast gəlinir. – İrandan təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi - kserofil.

Tipus: "[N.W. Iran] Azərbaycan, ad Seidabad prope Tabris". Tipi Cenevrədədir.

9. *T. uniflorum* (Fisch. et C. A. Mey.) Sch.Bip. 1844, in Tanacetee:48. - *Pyrethrum uniflorum* Fisch. et C. A. Mey. ex DC. 1838, Prodr. 6:60; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:304; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:356. – **Birçiçək dağtərxunu.**

Naxçıvan dağlığının aşağı və orta dağ qurşaqlarının quru yamaclarında rast gəlinir. – İrandan təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi - kserofil.

Tipus: "In apricis ad pedem montis Tschila Chana, distr. Khoi, prov. Aderbeidschan Persiae, № 323, Szovits" (LE!ж; isotypis – LE!, K; photo – ERE!). Tipi Sankt-Peterburqdadır.

10. *T. vulgare* L. 1753, Sp. pl. :844.- **Adi dağtərxunu**

KQ şimalında Göygöl rayonu Murovdağ dağının ətrafında orta dağ qurşağına qədər çəmənlərdə, kolluqlarda, çay və yol kənarlarında rast gəlinir. Qərbi Avropadan təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi – boreal.

Tipus: "in Hetruria, Narbona", Herb. Cliff. 398/3. Tipi Londondadır.

Sect. 2. *Pyrethrum* (Zinn.) Rchb.

11. *T. balsamita* L. 1753, Sp. pl. 2: 845. - *Pyrethrum balsamita* (L.) Willd., 1803, Sp. Pl., 3, 3:2153; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:301; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:196. – **Balzami dağtərxunu.**

KQ şimalı, mərkəzi və Naxçıvanın dağlıq hissəsinin subalp və alp dağ qurşaqlarının rütubətli və ya bataqlıqlaşmış çəmənlərində, dağdan axan çayların sahillərində rast gəlinir.– Şərqdən təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi - kserofil.

Tipus: "Europa, specimen cult". Tipi Londondadır.

12. *T. balsamitoides* Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:51. - *Pyrethrum balsamitoides* (Nabelek) Tzvel., 1961, Фл. СССР, 26:198. - *Chrysanthemum balsamitoides* Nabelek, 1925, Publ. Fac. Sci. Univ. Masaryk. 52:22. - **Balzamlı dağtərxunu.**

BQ şərq, qərb və Talışın subalp və alp dağ qurşaqlarının (2500 m. hündürlükdə) daşlı yamaclarında, çəmənlərində rast gəlinir. – Türkiyədən təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi - boreal.

Tipus: "In Kurdistaniae Turcicae districtu Hakkiairi, in monte Kela Mame supra pagum Hoz inter Hasitha et Sattak ad rupes calcar. Ca. 2600 m, 28 VII 1910, № 352, Nabelek" (BRNU). Tipi Brno (Çexiya) şəhərindədir.

13. *T. cinerariifolium* Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:58. - *Pyrethrum cinerariifolium* Trevis.1820, Index Sem. Hort. Vratisl. App. II, 2; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:292; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:213. - **Dalmat dağtərxunu.**

Azərbaycanda becərilir.

Tipus: Югославия ("in collibus saxosis Dalmatia").

14. *T. coccineum* (Willd.) Grierson, 1974. Notes Roy. Bot. Gard. Edinburgh, 33, 2:262; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):2010. - *Chrysanthemum coccineum* Willd. 1803, Sp. Pl. 3, 3:2144. - *Pyrethrum roseum* (Adams) Bieb. 1808, Fl. Taur. – Caucas. 2:328; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:292. – *P. carneum* Bieb. 1808, Fl. Taur. – Caucas. 2:325; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:294. - **Qırmızı, çəhrayı dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsi, şərq, qərb, KQ şimalı, mərkəzi və Naxçıvanın dağlıq sahəsinin subalp dağ qurşaqlarına yayılmışdır. Çəmənlərdə və subalpin hündürlükdə rast gəlinir. – Gürcüstandan təsvir olunmuşdur.

Cöğrafi tipi - qafqaz.

Tipus: "In Ibera" (B-WILLD, photo – ERE!). Tipi Berlindədir.

15. *T. corymbosum* (L.) Sch.Bip. 1844, in Tanacetee:57; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):208. - *Chrysanthemum corymbosum* L. 1753, Sp. pl.:890. - *Pyrethrum corymbosum* (L.) Willd., 1804, Sp. pl., 3, 3:2155; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:298; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:232. - **Qalxanvari dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsi, şərq və qərbinin orta dağ qurşaqlarının kol cəngəlliklərində rast gəlinir. – Mərkəzi Avropa və Sibirin materiallarına görə təsvir edilmişdir.

Cöğrafi tipi - boreal.

Tipus: "in Thuringia, Bohemia, Helvetia, Sibiria", Herb. Linn, 1012/13. Tipi Londondadır.

16. *T. daghestanicum* (Boiss.) Chundjian, Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):2011.- *Chamaemelum daghestanicum* Boiss. 1875, Fl. Orient. 3:334. – *Pyrethrum daghestanicum* (Rupr. ex Boiss.) Rupr. ex Flerov et Manden. 1949, Бот. журн. 34:288; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:295; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:222. – **Dağıstan dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsində subalp dağ qurşağının qayalı yerlərində rast gəlinir. Qafqaz endemikidir. – Dağıstandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – qafqaz.

Tipus: “Dagestania australis, ad Djulti tschai Samuri, 21 VII 1869, Ruprecht” (LE!). Tipi Sankt-Peterburqdadır.

17. *T. kotschy* (Boiss.) Grierson, 1975, Notes Roy. Bot. Gard. Edinburgh, 33, 3:435; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):211. – *Pyrethrum kotschy* Boiss. 1846, Diagn. Pl. Orient. 6:89; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:290; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:229. – *P. ordubadense* Manden. 1959, Бот. мат. (Ленинград), 19:358; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:290; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:230. – **Koçi dağtərxunu.**

Naхçıvanın dağılığının alp dağ qurşağının qayalı yerlərində rast gəlinir. – İrandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – boreal.

Tipus: “In fissuris rupium regionum altiorum montis Kuh-Daena, 29 VII 1842, № 770, Kotschy” (G-BOISS; isotipi – BM, H, K, LE!; photo – ERE!). Tipi Senevrədadır.

18. *T. leptophyllum* (Steven ex Bieb.) Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:48; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):209. – *Pyrethrum leptophyllum* Steven ex Bieb. 1819, Fl. Taur. – Caucas., 3:580; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:292; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:211. – **Daryarpaq dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsi, şərq və qərbinin yuxarı və subalp dağ qurşaqlarının daşlı yamaclarında, qayalıqlarda və töküntülərdə rast gəlinir. Qafqaz endemikidir. – Azərbaycandan (Quba rayonu – Xınalıq kəndi) təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: “Chinalug” (LE!). Tipi Bakıdadır.

19. *T. macrophyllum* (Waldst. et Kit.) Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:53. – *Chrysanthemum macrophyllum* Waldst. et Kit. 1799-1802,

Descr. Icon. Pl. Hung. 1:97. – *Pyrethrum macrophyllum* (Waldst. et Kit) Willd. 1803, Sp. Pl., 3, 3:2154; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:302; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:194. – **İriyarpaq dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsi və KQ şimalının orta və subalp dağ qurşaqlarının hündürlükdə, meşə talalarında rast gəlinir. – Macarıstandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – boreal.

Tipus: Венгрия (“in sylvis croaticis ad viam carolinam, silavonicis montis Papuk, et banaticis ad themas Herculis atque ad limites vallahiae”). Tipi Vena və ya Budapeştdadır.

20. *T. niveum* (Lag.) Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:56. – *Pyrethrum niveum* Lag. 1805, in ex ej. Gen. et sp. nov.: 30; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:300. – *P. kubense* Grossh. 1933, Тр. Азерб. Отд. Зак. Фил. АН СССР, сект. Бот., 1:58; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:301; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:209. – **Qarvari dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsi, qərbi, KQ şimalı, mərkəzi, cənubu, Naхçıvan, Lənkəran dağılığı və Diabarınlı orta, bəzən yuxarı dağ qurşaqlarında quru yamaclarda, yarımsəhra bitkisi kimi rast gəlinir. – Mədəni bitkidən təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

21. *T. partheniifolium* (Willd.) Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:56; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):209. – *Pyrethrum partheniifolium* Willd. 1803, Sp. Pl., 3, 3:2156; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:298; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:203. – **Qızyarpaq dağtərxunu.**

Azərbaycanın bütün rayonlarında rast gəlinir. Orta, bəzən də yuxarı dağ qurşaqlarında rütubətli və kölgəli yerlərdə, çayların sahillərində, kolluqlar arasında, otlu yamaclarda yayılmışdır. – Avropadan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi – kserofil.

Tipus: B-Willd. 16221, photo! No provenance cited. Tipi Berlindədir.

22. *T. parthenium* (L.) Sch. Bip. 1844, in Tanacetee:55. – *Pyrethrum divaricatum* (Sosn.) Sosn. 1949, Зам. по сист. и геогр. раст. Тбилисск. Бот ин-та, 15: 5; Манденова, 1961, Фл. Азерб.

8:300. – *P. grossheimii* Sosn. 1927, Beih. Bot. Centralbl., 44, 2:243; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:299. – *P. sevanense* Grossh. 1934, Фл.

Кавк. 4:137; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:299; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:207. – **Qız dağtərxunu.**

QQ şimalı, mərkəzi və Naxçıvan dağlığının orta və yuxarı dağ qurşaqlarında qayaların çatlarında, daş yamaclarda rast gəlinir. – Ermənistandan (Sevan gölü ətrafı) təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - kserofil.

Tipus: Europa ("in Europae", Herb. Cliff. 416/3). Tipi Tiflisdədir.

23. T. punctatum (Desr.) Grierson, 1975, Notes Roy. Bot. Gard. Edinburgh, 33, 3:435; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):209. – *Matricaria punctata* Desr. 1792, in Lam, Encycl. Metric. Bot. 3:432. – *Pyrethrum punctatum* (Desr.) Bordz. ex Sosn. 1929, Журн. Русск. бот. общ. 14:83; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:296; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:215. – **Xallı dağtərxunu.**

QQ şimalı, mərkəzi və Naxçıvan dağlığının yuxarı və subalp dağ qurşaqlarının rütubətli, bataqlıqlı çəmənliklərində rast gəlinir. Qafqaz endemikidir. – "Şərqi"dən təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - kserofil.

Tipus: ("Cette plante Croit naturellement dans le Levant", P-Tourm. 4665, iso BM). Tipi Parisdədir.

24. T. sericeum (Adams) Sch.Bip. 1844, in Tanacetum:59; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):210. – *Crysanthemum sericeum* Adams, 1805, Beitz. Naturk. 1:69. – *Pyrethrum sericeum* (Adams.) Bieb. 1808, Fl. Taur. – Caucas, 2:323; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:291; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:237. – **İpəyi dağtərxunu.**

QK mərkəzinin orta dağ qurşağında quru qayaların çatlarında rast gəlinir. – Gürcüstandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - qafqaz.

Lectotypus (Chandjian, 1995: 594): "*Chrysanthemum sericeum* mihi Adams" (LE!, cum isolectotypo). Tipi Sankt-Peterburqdadır.

25. T. silaifolium (Steven) Sch.Bip. 1844, in Tanacetum:61. – *Pyrethrum silaifolium* Steven, 1838, in DC. Prodr. 6:57; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:220. – *P. meyerianum* Sosn. 1931, Тр. геоб. обл. пастб. Азерб. сер. А, в. 7:103; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:294. – *Chamaemelum silaifolium* (Steven) Trautv. ex Grossh. 1934, Фл.Кавк. 4:128; Софиева, 1961, Фл. Азерб. 8:284. – **Kök dağtərxunu.**

BQ Quba sahəsində yuxarı və subalp dağ qurşaqlarında yamaclarda rast gəlinir. Qafqaz endemikidir. – Qafqazdan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - qafqaz.

Tipus: "Alp Caucaso orientalis, 1822 Steven" (H; isotypis – LE!). Tipi Helsinkidədir.

26. T. sorbifolium (Boiss.) Grierson, 1975, in Notes Roy. Bot. Gard. Edinburgh, 33(3):435; Xandjyan, 2008, Конспект Фл. Кавк. 3(1):208. – *Pyrethrum sorbifolium* Boiss. ex Boiss., 1875, in Fl. Orient. 3:343; Цвелев, 1961, Фл. СССР, 26:195. – **Üvəz (quşarmudu) yarpaq dağtərxunu.**

BQ şərqində yuxarı dağ qurşağının subalp çəmənliklərində, meşələrdə və meşə talalarında rast gəlinir. – Türkiyədən təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - boreal.

Lectotypus (Chandjian, hoc loco): "In clivo Trapezuntino sylvae Calia, № 119, Bourgeau" (LE!). Tipi Cenevrədədir.

27. T. zangezuricum Chandjian, 1982, Бюл. Журн. Арм. 1:72. – *Pyrethrum komarovii* Sosn. 1945, Докл. АН Арм.ССР, 2, 4:119; Манденова, 1961, Фл. Азерб. 8:291. – **Zangazur dağtərxunu**

QK şimalı, mərkəzi və Naxçıvanın dağlıq sahəsinin alp dağ qurşaqlarının qayalı yerlərində rast gəlinir. Qafqaz endemikidir. – Ermənistandan təsvir olunmuşdur.

Coğrafi tipi - qafqaz.

Tipus: "Zangezur, in mont. Kaputjuch, 28 VII 1929, A. Schelkovnikov, E. Kara-Murza" (TBI!, photo-ERE!). Tipi Tiflisdədir.

ƏDƏBİYYAT

- Əsgərov A.M. (2016) Azərbaycanın bitki aləmi. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 444 s.
- Бойко Э.В. (2020) Ультраскульптура поверхности и некоторые анатомо-морфологические характеристики семянки полыни. *Тр. междунар. конф. по анатомии и морфологии растений*. Санкт-Петербург, 2002. с.12.34.
- Гроссгейм А.А. (1936) Анализ флоры Кавказа. Тифлис, 252 с.
- Конспект флоры Кавказа (2008) Санкт-Петербург – Москва, III(I): 469 с.
- Портеннер Н.Н. (2012) Флора и ботаническая география Северного Кавказа. Москва, 294 с.
- Растительные ресурсы СССР (1993) Цветковые растения, их химический состав.

- использования. Семейство *Asteraceae* (*Compositae*). СПб., 350 с.
- Флора Азербайджана** (1961) Баку: АН Азерб. ССР, VIII: 689 с.
- Флора СССР** (1961) М.-Л.: АН СССР, XXVI: 938 с.
- Черепанов С.К.** (1995) Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). СПб: Мир и семья, 992 с.
- Briquet J.** (1916) Études carpologiques sur les genres de composées *Anthemis*, *Ormenis* et *Santolina*. – *Annuaire Conserv. Jard. Bot. Genève*, 18-19: 257-313.
- Briquet J.** (1930) Carpologie du genre *Crupina*. *Candollea*, 4: 241-278.
- Giroux M.** (1930) Sur la carpologie de quelques Composees nord-africaines. *Bulletin de la Sociéte d'Histoire Naturelle de l'Afrique du Nord*, 21: 161-189.
- Kynclová M.** (1970) Comparative morphology of achenes of the tribe *Anthemideae* Cass. (Family *Asteraceae*) and its taxonomic significance. *Preslia*, 42: 33-53.
- Lavialle P.** (1912) Recherches sur le developement de l'ovaire en fruit chez les Composées. *Ann Sc. Nat. Bot.*, t. 15(9 Serie): 39-151.
- Reitbrecht F.** (1974) Fruchtanatomie und Systematik der *Anthemideae* (*Asteraceae*). Ph.D. Thesis. University of Vienna, 160 s.
- Schultz Bipontinus C.H.** (1860) Ueber die *Tanaceteen* mit besonderer Berücksichtigung der Deutschen Arten. Festgabe Jubil. Dr. Koch. – 1844. *Bonplandia*, p. 1–369.

О роде *Tanacetum* L. (*Asteraceae*) во флоре Азербайджана

С.Д. Мустафаева, Т.А. Касумова, З.С. Алиева

Институт ботаники НАН Азербайджана, Баку, Азербайджан

Критически пересмотрен состав распространенных в Азербайджане родов *Tanacetum* L. и *Pyrethrum* Zinn. Установлено, что все виды рода *Pyrethrum* переведены в состав рода *Tanacetum* и в настоящее время род *Tanacetum* в Азербайджане представлен 27 видами, относящимися к 2 секциям. Приводится новый ключ для определения азербайджанских видов рода *Tanacetum* и их краткий обзор.

Ключевые слова: *Tanacetum*, *Pyrethrum*, виды, ключ

About the genus *Tanacetum* L. (*Asteraceae*) in the flora of Azerbaijan

S.J. Mustafayeva, T.A. Gasumova, Z.S. Aliyeva

Institute of Botany, Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

Structure of the *Tanacetum* L. and *Pyrethrum* Zinn. genera in Azerbaijan has been critically revised. It was found that all of the *Pyrethrum* species were transformed to the *Tanacetum* genus, which is represented by 27 species belonging to 2 sections. A new key has been proposed to determine the *Tanacetum* species and they have been briefly reviewed.

Keywords: *Tanacetum*, *Pyrethrum*, species, determination key